

Andrej Žmegač

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Utvrda Sv. Nikole pred Šibenikom

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 12. 10. 2001.

Sažetak

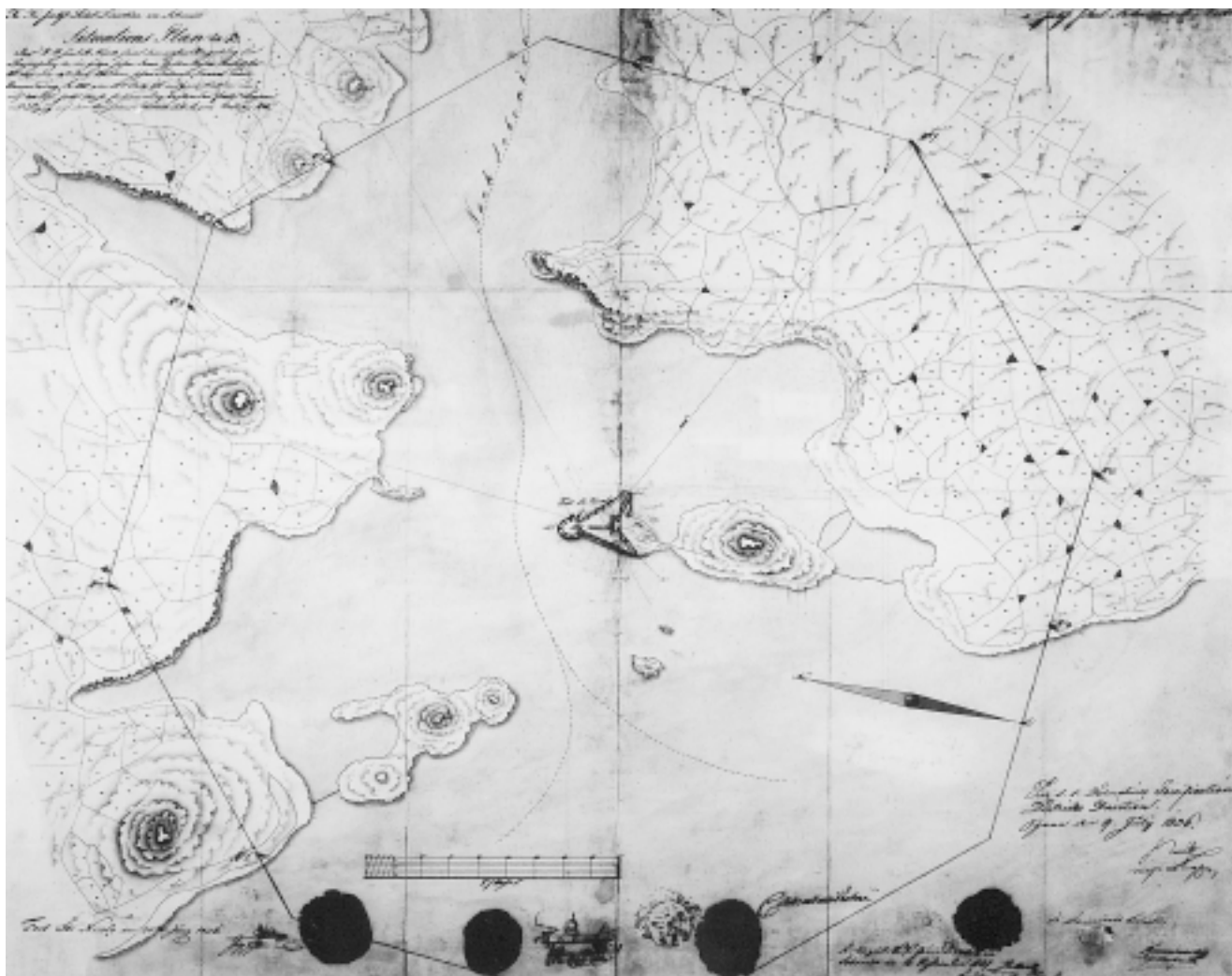
U tekstu je riječ o utvrdi Sv. Nikole pred Šibenikom, jednom od naših najzanimljivijih ostvarenja fortifikacijskoga graditeljstva 16. stoljeća. Poblize se analizira graditeljev opis iz 1540. godine, doba početka gradnje. Upozorava se na koncepciju utvrde koja iskorištava flankiranje ondje gdje je to potrebno, a odriče ga se na slabo ugroženome mjestu. Ističe se osnovni tlocrtni oblik trokuta te se hipotetski navodi njegovo moguće podrijetlo: u prilagodbi zatečenom obliku gradilišta ili pak u zoomorfnim oblicima.

Šibensku se utvrdu ocjenjuje u kontekstu utvrda venecijanskih lida (Sant'Andrea, San Nicolò, Malamocco, San Pietro della Volta, Chioggia). Pojedini njezini oblici određuju se vezanima za prošlost, a drugi pak vjesnicima takvih i srodnih rješenja u budućnosti. To je slučaj s tzv. tenaljom na južnoj strani utvrde, što se ovdje javlja prvi put u mletačkom graditeljstvu.

Giorgio Vasari (1511–1574), pisac o umjetnicima svoga doba i njihovim djelima, za šibensku je utvrdu Sv. Nikole zapisao da je čudesna, »meravigliosa«. ¹ Ovdje nas dakako zanima utemeljenost Vasarijeve ocjene, odnosno razložnost našeg eventualnog pozivanja na taj sud. Naime, kad je riječ o Vasariju, treba spomenuti kako ne znamo u kolikoj je mjeri njegova informiranost o našoj utvrdi bila posredovana i koliko je, sukladno tome, njegov sud mogao biti pouzdan i – danas bismo rekli – odgovoran. Osim toga, ne može se reći da Vasari oklijeva u izricanju sudova poput »meraviglioso«, »bellissimo«, »ornatissimo«, »benissimo«: teško je naći stranicu njegovih *Vita* u kojoj ne bi bilo takvih superlativnih izraza. Utvrdu Sv. Nikole analizirati ćemo imajući na umu Vasarijev navod, a krećući se – prije svega vremenski – u širem obzoru no što je to njemu bilo moguće. ²

Kao što je poznato, naša je utvrda podignuta na ulazu u kanal Sv. Ante, uzak i dug prolaz kojim vodi morski prilaz samome Šibeniku. Stoji na južnoj strani kanala, na malenom otočiću što predstavlja posljednji izdanak niskoga tla, hridi i pličina što se nastavljaju od pravca Zablaca. S te južne strane utvrda je vezana s kopnom te joj je moguće prići uskim kopnenim putom. Na drugoj strani, prema sjeveru, snažno je istaknuta prema suprotnoj obali kanala, posve nadzirući promet brodova što plove prema Šibeniku. Istočnije, nedaleko od ovoga mjesta u srednjem je vijeku, sve do u doba nastanka nove utvrde, na svakoj strani uskoga kanala stajala po jedna kula; između dviju je kula razapinjan lanac, kojim je sprečavan prolaz neprijateljskih brodova. Nova je utvrda na drukčiji i učinkovitiji način branila prolaz kanalom te su stare kule ubrzo srušene. ³

Osnovni tlocrtni oblik utvrde Sv. Nikole je trokut; točnije govoreći, tijelo utvrde na južnoj strani završava dvama polubastionima, a na sjeveru rondelom. Vanjski vrhovi polubastionâ su zaobljeni (istočni više od zapadnog), fase polubastiona su snažno uvučene prema unutrašnjosti utvrde, završavajući zaobljenim *ušima*. Uske uvučene flanke povezane su kratkom kortinom. Treći, nasuprotni vrh trokuta utvrde kao da je obujmljen kružnim rondelom, što kao i polubastioni završava zaobljenim *ušima*. I ovdje ona štite uske uvučene flanke. Glavno prilaznje utvrde nekoć se obavljalo morem, jer je glavni ulaz u utvrdu smješten u istočnoj kortini, uz sam rondel. Riječ je o reprezentativnom renesansnom portalu, koji ima i izražena obrambena obilježja: smješten je na povišenome mjestu te mu se – kao i danas – pristupalo posebnom drvenom konstrukcijom. Sačuvao je i ostatke uređaja za nekadašnji podizni most. Portalom se ulazi na srednju, sporednu razinu utvrde. Odavde široka rampa vodi na jednoj strani u donju razinu, a na drugoj na gornju razinu, to će reći na terasu. Spomenuta je rampa svojom prostranošću i osobito svojim blagim padom očigledno odgovarala potrebama premještanja topova između dviju glavnih razina utvrde. Posve logično, za logističku i komunikacijsku namjenu određena je Šibeniku okrenuta istočna strana utvrde, očekivano manje angažirana zaustavljanjem neprijateljskih brodova. Njezine komunikacije međutim servisiraju zapadnu kortinu i rondel, okrenute ulazu u kanal i stoga opremljene većim brojem topovskih strijelnica. Ti dijelovi imaju duge i visoke prostore pred svojim strijelnicama, dok je uz istočnu kortinu hodnik uži. Sama je istočna kortina pak u donjem dijelu vrlo široka, nesumnjivo stoga što nosi spomenutu široku i dugu

Utvrda Sv. Nikole, položaj na ulazu u kanal prema Šibeniku, 1836. (Kriegsarchiv, Beč)
 Fort St. Nicholas, position at the channel entrance towards Šibenik, 1836 (Kriegsarchiv, Vienna)

rampu za premještanje topova kojom su povezane donja razina i terasa. U središtu utvrde, između prostora usporedno uz kortine, nalazi se prostor trapeznoga tlocrta, oblika koji je nastao prilagođavanjem trokutnom obliku cijele utvrde. Dalje prema jugu je cisterna, čija veličina i oblik nisu poznati. Sjeverni i središnji dijelovi utvrde imaju dakle unutarnje prostore, nadstvođene bačvastim svodovima. Nasuprot tome, tijela polubastiona na jugu ispunjena su nasipom. Zbog toga u ovim dijelovima utvrde nema strijelnica u donjoj razini, kao što postoje u sjevernim dijelovima (kortinama i rondelu). Na gornjoj razini pak, terasi utvrde, posvuda su načinjene strijelnice,⁴ no opet su brojnije u središnjem i sjevernom dijelu. Utvrda ima kamenom zidanu donju zonu, to će reći dijelove koji su pod razinom mora i neposredno nad njom; ziđe pak povrh toga je – uobičajeno za doba nastanka utvrde, ali neuobičajeno za Dalmaciju – građeno opekam. Poznat je podatak da je opeka dopremana brodovima iz Veneta,⁵ pa je po tome očigledno kako je graditelju bilo iznimno važno primijeniti upravo to gradivo. U unutarnjim prostorima znatan je i udio sedre, kojom je zidana donja zona oboda rondela kao i svo-

dovi većine topovskih niša. Gradivina valja napokon pribrojati i živu stijenu samoga otočića, mjestimice isklesanu i iskorištenu u strukturi građevine.

Najvažniji dokument u svezi s utvrdom Sv. Nikole potječe iz rujna 1540. godine.⁶ Riječ je o izvješću njezina graditelja, Giana Girolama Sannichelija,⁷ koje on sastavlja na Sv. Nikoli, lokaciji buduće utvrde. Jesu li radovi već bili započeli ili je graditelj tek obilazio mjesto gradnje, iz ovoga se izvješća ne može doznati. Svakako je, međutim, postojao vrlo razrađen projekt, a radovi su morali ubrzo uslijediti, jer nam podatak iz sredine 1542. godine navodi kako je gradnja dospjela do razine prvoga kordonskog vijenca.⁸ Uz izvješće je Gian Girolamo bio priložio i – danas izgubljen – crtež; kad bi nekim slučajem bio pronađen, možda bi određene nejasnoće u izvješću bile uklonjene. Ponajprije se to odnosi na izraz »speroni«, dakle *kljunovi*, istaci ili nešto slično. Opis konstrukcija sa speronima dosta je iscrpan,⁹ no teško ga je povezati s današnjim izgledom utvrde. Pretpostavljamo da su u tijeku gradnje uslijedila određena odstupanja i izmjene,¹⁰ drugim riječima da je Gian Girolamo u početku imao

Utvrda Sv. Nikole, pogled sa zapada
Fort St. Nicholas, west view

ponešto drukčiju predodžbu o konstrukcijama utvrde. Zapadna kortina također odstupa od ovoga opisa (6 umjesto 4 strijelnice), dok mu pak rondel i istočna kortina odgovaraju. I vanjska visina utvrde kao i visine vijenaca poklapaju se s graditeljevim navodima. Nakon pomnog opisivanja pojedinih konstrukcija i njihovih dimenzija, čak i pojedinosti poput veličine strijelnica ili vijenaca, slijedi posve kratak navod o oblikovanju južnoga dijela utvrde, što predstavlja najneobičniji aspekt ovoga opisa. Dvama polubastionima s *ušima* odnosno uvučenim flankama i s barem dvije strijelnice Gian Girolamo posvetio je tek dva retka! Doduše, pozvao se na crtež koji je valjda dobro prikazivao njegovo rješenje, a naveo je i njegov smisao, naime uzajamnu obranu dvaju polubastiona.¹¹ Uz ranijespomenuite izmjene što su možda uslijedile u tijeku podizanja utvrde, njezin današnji volumen i koncepcija odgovaraju prvotnoj zamisli Giana Girolama te ga dakako valja smatrati tvorcem realizirane utvrde. Dodajmo usput kako je na više mjesta potvrđeno da je upravo on, a ne poznatiji Michele autor utvrde; u jednoj molbi Senatu 1556. godine Gian Girolamo navodi kako je utvrdu izveo prema vlastitom nacrtu.¹² Uostalom, na atici portala nekoć je bilo – ne posve uobičajeno – upisano ime samouvjerenoga graditelja Giana Girolama Sannichelija.¹³

Kako smo vidjeli, južni dio utvrde je nasipan, očito zbog procjene da jedino s kopnene strane prijeti dugotrajniji topnički napad. Zbog toga bilo je moguće strijelnice ovdje rasporediti samo na gornjoj razini. O njima Gian Girolamo u svome opisu ništa ne govori, suprotno strijelnicama donje razine koje pak pomno opisuje. Prvobitan raspored strijelnicama terase nije nam poznat, jer je kroz stoljeća u više navrata mijenjan. Pokazuju nam to primjerice i dva pouzdana tlocrta, Coronellijev i onaj iz 19. stoljeća, među kojima se razaznaju bitne razlike: u 17. stoljeću polubastioni su bili opremljeni većim brojem strijelnica, dok su one do 19. stoljeća u nekoj resistematizaciji bile dokinute. Ni na jednom od ovih dvaju prikaza nisu označene strijelnice u uvučenim flankama, čija je uloga nadzor susjednog polubastiona. Razlog je

njihov nešto snižen položaj i nadsvođenost; time se razlikuju od ostalih strijelnicama terase te očigledno stoga nisu bile zabilježene. U doba dovršavanja gradnje utvrde bilo je primjedaba kako na južnoj strani manjkaju strijelnice (1553), odnosno kako u samome crtežu nije predviđena »nikakva zaštita« (1547).¹⁴ Možda je i tu bila riječ o crtežu (Giana Girolama?) što iz istoga razloga propušta označiti strijelnice u flankama. Tako se moglo dogoditi da se obje razine (donja i terasa) u prikazima pojave bez ikakva otvora odnosno strijelnice na južnoj strani. Koliko možemo naslutiti, oko pitanja izvedbe južnoga dijela utvrde bilo je najviše razilaženja između projektantove koncepcije i opisivača što su u idućim godinama i desetljećima procjenjivali utvrdu. Ti su izvještaji predlagali i prokopavanje hridi i tla s južne strane kako bi bio prekinut kopneni pristup utvrdi, no to očigledno nikada nije bilo izvedeno.

U izvješću iz 1540. godine nema spomena o zatečenoj crkvi Sv. Nikole, za koju znamo da je u to doba još stajala na otočiću na kojem je trebala biti podignuta nova utvrda. Postojala je i u svibnju 1542. godine, kada je, kako se čini, onemogućavala daljnje podizanje zapadne kortine, dok su ostali dijelovi građevine bili već znatno unapređeni.¹⁵ Crkva je potom uklonjena, a zasad nam nije poznato jesu li neki njezini dijelovi uključeni u strukture nove utvrde, odnosno je li čak prouzrokovala neka odstupanja od prvotne graditeljeve zamisli. Kasnije je na terasi utvrde podignuta malena kapela. Prikazana je na svim grafikama što u perspektivi prikazuju utvrdu Sv. Nikole, no vjerodostojniji su tlocrtni prikazi, poput Coronellijeva ili onoga iz 19. stoljeća. U njima je vidljivo kako je kapela smještena u uzak prostor na spoju rondela i trokuta. Premda je suženjem svoga svetišta omogućavala nužnu komunikaciju između ovih dvaju dijelova utvrde, vrlo je neobičan njezin položaj upravo na mjestu toga suženja. U Coronellijevo doba na kapelu se čak nastavljalo i spremište ratne opreme (»monition«).

Kad je riječ o nepravilnostima oblikâ glavnih dijelova utvrde, valja istaknuti nepravilnost rondela u tlocrtnom smislu:

Utvrda Sv. Nikole, pogled s juga

Fort St. Nicholas, south view

Utvrda Sv. Nikole, zapadna strana rondela i zapadna kortina

Fort St. Nicholas, rondel west side and west curtain

njegov obod nije kružan odnosno eliptoidan, već je nepravilan. Povučemo li utvrdom simetralu, vidjet ćemo da dvije polovine rondela, istočna i zapadna, nisu simetrične. Ta nepravilnost, koju opažamo tek na geodetsko-arhitektonskom tlocrtu, mogla bi biti posljedica postojanja ranijespomenute stijene kojom je završavao otočić i koju je valjalo oblikovati i »ugraditi« u utvrdu. O njoj imamo više svjedočanstava, prije svega u spomenutom opisu iz 1540. godine, gdje Gian Girolamo navodi kako će četiri strijelnice zapadne kortine i četiri strijelnice rondela valjati isklesati u živoj stijeni. Ona se, prema tome, nalazila u sjeverozapadnom dijelu današnje utvrde, te, kako danas po tragovima možemo vidjeti, i u njezinu središnjem dijelu. Na njoj je nekoć stajala i crkva Sv. Nikole, možda podno mjesta kasnije kapele na terasi utvrde. Druga nepravilnost koja zasigurno nije bila sadržana u »idejnom« projektu, već je morala nastati zbog određenih okolnosti na mjestu gradnje, jest nejednaka duljina polubastiona i, sukladno tomu, različita zaobljenost njihovih vrhova. Tome je vjerojatan uzrok bio manji broj hridi na istočnoj strani, zbog čega je bilo teško dalje graditi odgovarajući polubastion. Između dva polubastiona utvrde Sv. Nikole, rekli bismo da onaj zapadni ima »pravu« duljinu odnosno zaobljenost. Ona odgovara ostalim zaobljenim vrhovima na utvrdu te bi po svemu sudeći takav oblik dobio i istočni polubastion da je prostor za temeljenje to bio dopuštao.

Utvrda Sv. Nikole, ulaz i istočna strana rondela

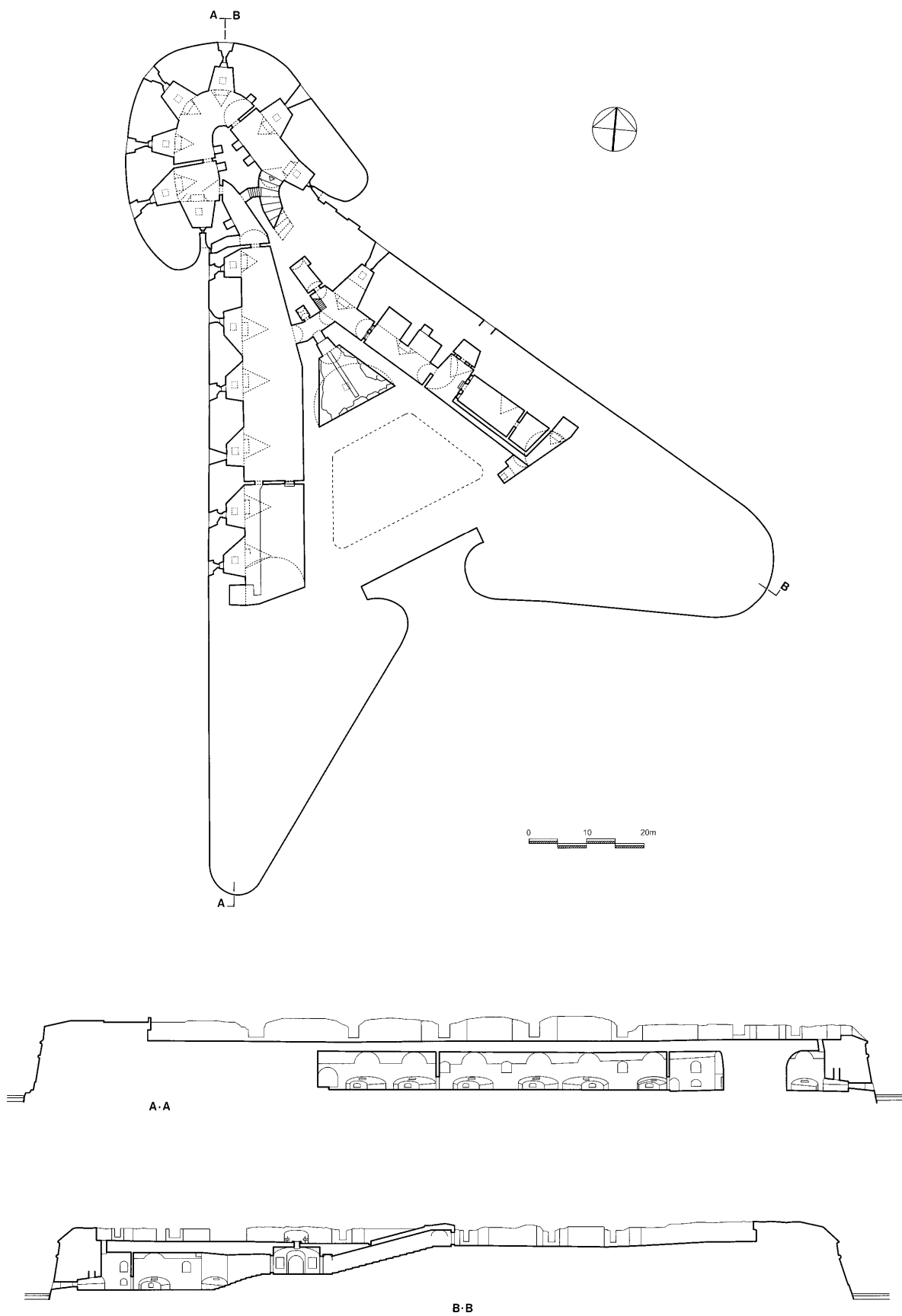
Fort St. Nicholas, entrance and the rondel's east side

Utvrda Sv. Nikole, pogled na zapadni polubastion

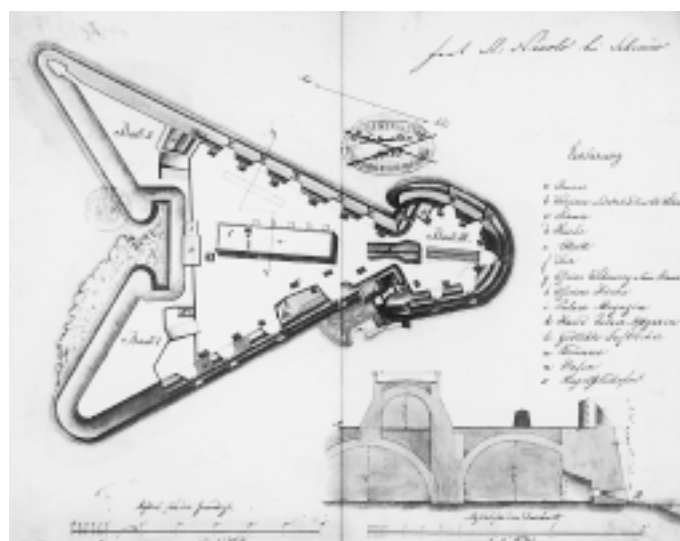
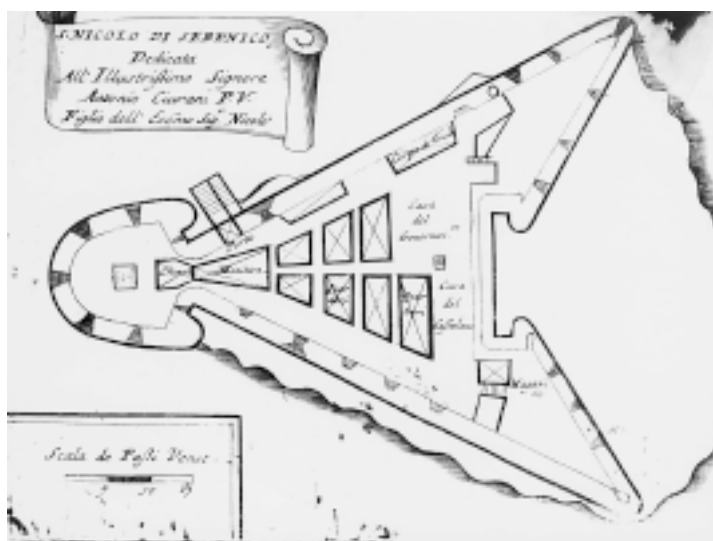
Fort St. Nicholas, view of west demi-bastion

Utvrda Sv. Nikole, uvučena flanka istočnog polubastiona

Fort St. Nicholas, retired flank of east demi-bastion

Utvrda Sv. Nikole, tlocrt donje razine i presjeci (nacrti Konzervatorskog odjela u Splitu iz 1971/1974. dopunio i za tisak obradio I. Tenšek)
Fort St. Nicholas, ground-plan of lower level and cross-sections

Utvrda Sv. Nikole, unutrašnjost rondela
Fort St. Nicholas, rondel interior

Utvrda Sv. Nikole, Coronellijev tlocrt, 1689. (Arhiv Deanović, IPU)
Fort St. Nicholas, Coronelli's ground-plan, 1689

Utvrda Sv. Nikole, rampa, pogled iz donje razine prema jugu
Fort St. Nicholas, ramp, southbound view from lower level

Utvrda Sv. Nikole, tlocrt, 19. stoljeće (Kriegsarchiv, Beč)
Fort St. Nicholas, ground-plan, 19th century (Kriegsarchiv, Vienna)

Osnovni oblik trokuta kojim se poslužio Gian Girolamo nije, kao takav, bio osobito pogodan za koncipiranje utvrda. Ako bi na uglovima stajale okrugle kule, pred njima bi zaostajao širok nekontroliran prostor, a kad bi pak na uglovima bili peterokutni bastioni, morali bi, radi potpune kontrole prostora, biti neobično dugi i šiljati. Zbog toga je čak i četvero-kut smatran razmjerno nepogodnim oblikom.¹⁶ Trokutne utvrde svakako su malobrojne, a među renesansnim, kronološki srodnim utvrđi Sv. Nikole, spominjemo u nas primjerice kaštele kraj Siska (1544) i Otočca (1619) te u Italiji utvrde Sarzanello nedaleko od Pise (1493), Ostia kraj Rima (1482) ili Rochetta S. Antonio u Apuliji (1507). Pretpostavljamo da je na odluku o podizanju takvih utvrda mogao utjecati i ne-

dostatak novca ili pak žurba, jer je trokut oblik kojim se najekonomičnije i najbrže može zatvoriti neki prostor.¹⁷ Iskhodište tog oblika djelomice je valjda i u renesansnoj sklonosti geometriji i apsolutiziranju osnovnih geometrijskih likova. U slučaju šibenske utvrde hipotetički ćemo pak navesti dva konkretnija razloga za izbor trokutnoga oblika. Možda je tako situacija gradilišta, to znači oblik otočica potaknuo odluku o trokutnoj utvrđi kao najprimjerenijoj zadanom prostoru. Različita, u određenom smislu i suprotna jest pomisao o zoomorfnom projektiranju: u doba kada nastaju utvrde što u tlocrtu slične, primjerice, kornjači ili pak ljudskom liku,¹⁸ zašto ne dopustiti Gianu Girolamu i mogućnost za stvaranje utvrde po uzoru na neku morskú životinju. Tlocrt-

Utvrda Sv. Nikole (foto: T. Marić)
Fort St. Nicholas, air photo

ni oblik naše utvrde podsjeća nas na kakvu meduzu s klobukom i lelujavim tijelom. No kako ni u slučaju prijespomenu-tih zoomorfni i antropomorfni tlocrtni rješenja nemamo izričitu potvrdu da su projektanti bili vođeni takvim motivima u koncipiranju utvrda, dakako da to nemamo niti za utvrdu Sv. Nikole. Naspram nekih pojedinosti koje bi mogle biti protumačene pronalaskom, primjerice, projektantova crteža, ove asocijacije i razmišljanja o razlozima za izbor trokutnog oblika zasigurno nikada neće doživjeti svoje pojašnjenje.

U usporedbi sa spomenutim utvrdama Sisak i Sarzanello, kojima na uglovima trokuta stoje jednakovrijedne okrugle kule, utvrda Sv. Nikole znatno je složenija. Pogledajmo koji je

smisao pojedinih njezinih rješenja s obzirom na okoliš u kojem je podignuta. Prema kanalu Gian Girolamo postavlja rondel, zapravo okruglu kulu pred kojom zaostaje nekontroliran, »nepokriven« prostor. Taj prostor sa same utvrde nije moguće braniti a da se posada ne izlaže opasnosti. Premda kružni oblici bivaju izbjegavani u to doba kada su načela bastionskoga graditeljstva – osobito u Italiji – već općeprihvaćena, graditelj Sv. Nikole primjenjuje rondel jer mu on omogućuje optimalan koncentričan raspored topova, a tu na moru ne boji se neprijateljeva približavanja i napada podno samih zidina. No on sjeverni vrh utvrde ne završava jednostavnim zaobljenjem, u koje bi na jednak način mogao smjestiti topove ali ne bi bilo moguće flankiranje dviju kortina,

nit i kružni oblik rondela vodi do kraja, čime bi ga spojio s kortinama na jednostavan, tradicionalan način. Umjesto toga završava ga *ušima* i uvučenim flankama, onako kako se poligonalni bastioni talijanskog tipa povezuju s kortinama, i kao što je to, uostalom, izvedeno i na polubastionima Sv. Nikole. U uvučenim flankama rondela smještene su, dakako, strijelnice što nadziru ravne poteze istočne odnosno zapadne kortine. Naspram samoga rondela što stoji u moru, zbog čega prostor pred njim ne treba nužno biti flankiran, dvije kortine u svome podnožju već imaju hridi i tlo – osobito zapadna kortina – te ih je zbog toga nužno nadzirati. To na poseban način vrijedi za istočnu kortinu, jer se tu pak nalazi osjetljivo mjesto ulaza u utvrdu. Napokon, utvrda na jugu završava dvama polubastionima, iz čijih se flanki nadzire kratka kortina i fasa nasuprotnoga polubastiona; preostaje tek malen prostor pred njihovim vrhovima što ostaje nenadziran zbog zaobljenosti tih završetaka. Dakako posve upoznat s načelima i instrumentarijem bastionskoga graditeljstva, Gian Girolamo je inventivno ali i vrlo logično koncipirao svoju utvrdu, primjenjujući flankiranje njezinih ravnih poteza ondje gdje je to bilo potrebno, a suvereno ga se odričući na mjestu gdje to nije utjecalo na funkcioniranje utvrde.

Želimo li utvrdu Sv. Nikole tumačiti u kontekstu drugih srodnih utvrda, njezin prvi i najlogičniji kontekst svakako je mletačko fortifikacijsko graditeljstvo. U tom pogledu same se po sebi nameću utvrde venecijanskih *lida*, također izolirane, zasebne utvrde što brane tri uska ulaza u Lagunu. Njihova renesansna obnova zbivala se u doba strahovanja da bi turska flota mogla napasti i samu Veneciju, a ta zabrinutost nije nestala ni nakon turskog poraza u Lepantskoj bitci 1571. godine. Šibenska utvrda Sv. Nikole ne samo da je ranija od utvrda pred Venecijom,¹⁹ nego je i originalnija od njih.²⁰ No ono što našu utvrdu čini važnom ne tek u kontekstu utvrda na *lidima*, jest – prema našem uvidu – prva pojava tzv. tenalje u ukupnom mletačkom graditeljstvu.²¹ Riječ je o koncepciji južnog dijela utvrde Sv. Nikole, dakle o dva polubastiona povezanih kortinom; to rješenje slikovito se naziva klijestima (tal. *tenaglia/tanaglie*; drugi naziv je rog, *opera a corno*). Tek nakon šibenske utvrde bit će ono primijenjeno i drugdje, tako 1566. godine u Zadru, na predutvrđi istočno

od *Pontona* i Kopnenih vrata, polubastione će oko 1570. godine dobiti nova utvrda San Nicolò na Lidu, a poslije toga pravu će tenalju imati utvrda San Felice pred Chioggiom, na južnom ulazu u Lagunu. Zanimljivo je kako neki talijanski istraživači kao referencu za pojavu tenalje uzimaju zadarski primjer, očito ne uzimajući u obzir šibensku utvrdu.²² Kasnije, u 17. i 18. stoljeću tenalja će postati uobičajena pojava, ponajviše korištena kao jedan od vanjskih elemenata pred osnovnim tvrđavnim tijelom.

Vidjeli smo kako je utvrda Sv. Nikole originalno i nekonvencionalno koncipirana, i da se u tom pogledu ističe primjerice među utvrđama venecijanskih *lida*. Rekli bismo da bi teže doživjela ostvarenje ondje, nadomak samog središta Sere-nissime no na drugoj obali Jadrana. Ne želimo tvrditi da je Šibenik bio provincija Mletačke Republike; dapače, njegova je važnost nesumnjivo bila velika, no Gian Girolamo i njegova nekonvencionalno projektirana utvrda imali su zasigurno više slobode podalje od državnog središta.

Spomenuto je kako tijelo utvrde Sv. Nikole – premda jasno i konzistentno oblikovano – sadržava elemente različite pripadnosti. S jedne strane to su zaobljeni oblici rondela i vrhova polubastiona. Premda smo zaključili kako se Gian Girolamo posve logično i suvereno odlučio za kružno tijelo rondela istaknuto u kanal prema sjeveru, budućnost ipak neće pripadati zaobljenim oblicima:²³ na svim sličnim mjestima pojavljivat će se različite poligonalne, to će reći pravocrtne strukture. I zaobljeni vrhovi polubastiona, njihovi spojevi s istočnom odnosno zapadnom kortinom, u kasnijim će se fortifikacijama izgubiti, ustupajući mjesto šiljatim vrhovima iza kojih ne zaostaje nimalo nekontrolirana prostora. No sama koncepcija južnoga dijela utvrde, naime tenalja, najavljuje primjenu tog i srodnih rješenja u budućem razvoju fortifikacija. Tako bi se moglo reći da utvrda Sv. Nikole objedinjuje elemente što, pojednostavljeno govoreći, pripadaju prošlosti i one što pripadaju budućnosti, predstavljajući svojevrsnu kariku u razvoju primjene fortifikacijskih oblika. Ali uz to ona je, nadovežimo se na Vasarija, i iznimna individualna kreacija u okvirima mletačkoga fortifikacijskoga graditeljstva.

Bilješke

- 1
...»Gian Girolamo suo nipote (...) fece dai fondamenti la maravigliosa fortezza di S. Niccolò sopra la bocca del porto di Sebenico«; **G. Vasari**, *Le vite dei più celebri pittori, scultori e architetti*, Firenze, 1925, str. 853.
- 2
Kažimo i riječ-dvije o dosadašnjim istraživanjima utvrde Sv. Nikole. Ovdje valja navesti više radova Ane Deanović, u kojima je dala dosad nesumnjivo najbolju interpretaciju ove utvrde: *Il contributo dei Sanmicheli alla fortificazione della Dalmazia*, Castellum 7/1968; *Architetti veneti del Cinquecento impegnati nella fortificazione della costa dalmata*, L'architettura militare veneta del Cinquecento, Vicenza, 1988; *Dalmazia fortificata: un concetto di Michele e Gian Girolamo Sanmicheli*, Castelli e città fortificate. Storia recupero valorizzazione, Udine–Trst, 1991. Njezini glavni zaključci odnose se na rješenja koja potvrđuju Giana Girolama kao samosvojna graditelja i autora ove utvrde: terasa kao platforma bez visinskih razlika, ulaz smješten u zaklonu *uha* rondela, napokon tenalja kao jedna od prvih pojava tog rješenja, dvije godine nakon utvrde Sant'Elmo u Napulju.
- 3
Commissiones et Relationes Venetae (dalje: CRV), II, Zagreb, 1877, str. 202.
- 4
Terasa je do modernog doba pretrpjela znatnije preinake od donjih dijelova utvrde; **J. Čuzela**, *Pomorska utvrda Sv. Nikole na ulazu u kanal Sv. Ante kod Šibenika*, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«, 33/1992, str. 67–70.
- 5
P. Marchesi, *Fortezze veneziane 1508–1797*, Milano, 1984, str. 145; zanimljivo je to putovanje gradiva sa zapada na istok i obratno, jer, podsjetimo, i u Veneciji je niz građevina podignuto istarskim kamenom, tako i utvrda Sant'Andrea nasuprot Lida.
- 6
CRV, II, str. 150–152.
- 7
U drugom koljenu nećak Michelea Sanmichelija.
- 8
CRV, II, str. 156.
- 9
...»la larghezza delli suoi speroni è di piedi 19, la sua grossezza è cinque, la loro distanza da l'uno all'altro è di piedi X incirca, la loro altezza dall'acqua in su piedi 16, et li alla loro altezza v'è voltato sopra il terreno da speron a speron...«; CRV, II, str. 151.
- 10
Općenito o izmjenama u tijeku gradnje: **J. R. Hale**, *Renaissance Fortification. Art or Engineering*, London, 1977, str. 30; **A. Deanović**, nav. dj. (1988), str. 125.
- 11
»La fronte de terra ferma ha due fianchi, si come è nel disegno, che si difendono molto bene l'uno con l'altro«; CRV, II, str. 151.
- 12
P. Marchesi, *I forti sanmicheliani di Sant'Andrea a Venezia e San Nicolò a Sebenico*, u: *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, XVII, 1989, str. 60.
- 13
A. Alacevich, *Pagine della storia di Sebenico*, Šibenik, 1920, str. 166; 1543. godine bio je dovršen portal, a gradnja cijele utvrde očito se bližila kraju.
- 14
CRV, II, str. 201, 177 (...»bisogneria defese, perchè sul disegno over modello non è defesa alcuna«).
- 15
CRV, II, str. 156.
- 16
H. de la Croix, *Military Architecture and the Radial City Plan in Sixteenth Century Italy*, »Art Bulletin«, XLII/1960, str. 281–282.
- 17
A. Žmegač, *Sisak, un forte triangolare antiturco: sue caratteristiche nel contesto dello sviluppo dell'architettura militare*, »Castellum«, 37/1995.
- 18
Sličnost oblicima ljudskoga tijela pokazuje utvrda Poggio Imperiale, a zoomorfan raspored Belvedere nad Firencem; u nas su takve primjere barokne utvrde Gripe u Splitu ili ona nad Hrvatskom Kostajnicom.
- 19
Najranija među njima je Sant'Andrea nasuprot Lida, za koju je bila navodena datacija 1535. g., no novija istraživanja spominju 1542/43. godinu kao početak gradnje: **A. Manno**, *Strategie difensive e fortezze veneziane dal XV al XVIII secolo*, Palmanova. Fortezza d'Europa 1593–1993, katalog, Venecija, 1993, str. 504, 509; i u datiranju podizanja utvrde San Nicolò na Lidu bilo je razilaženja (1557–1571: **A. Manno**, *Le mura di Venezia e la fortezza di San Nicolò al Lido*, L'architettura militare veneta del Cinquecento, Vicenza, 1988), što pokazuje kako i utvrde same Venecije nisu dovoljno istražene a možda niti dobro dokumentirane.
- 20
Sant'Andrea (M. Sanmicheli, 1542) ima u tlocrtu oblik trapeza s prirodanim širokim polukružnim tijelom u središtu. Donja zona zidana je kamenom, a odozgo je zemljani nasip. Nasuprot nje Lido je pregrađen novom utvrdom San Nicolò (1571). Riječ je o pojasu što ga čine rubni polubastioni, kortine i središnji bastion. Utvrda Malanocco (1570) ima peterokutan tlocrtni oblik, s polubastionima i sličnim istacima na četiri ugla, a s velikim bastionom prema Lidu. Posve je slična utvrda S. Pietro della Volta (sredina 17. st.), što leži s druge strane središnjeg prolaza prema Veneciji. Napokon, uz južni prolaz načinjena je utvrda pred Chioggiom (1571), donekle slična šibenskom Sv. Nikoli. Ima tenalju sa dva polubastiona, dok na suprotnoj strani završava zvjezdastim oblikom s tri vrha; ovdje je smješten i ulaz u utvrdu. Vidjeti **P. Marchesi**, nav. dj. (1984).
- 21
Tih godina, mogli bismo reći istodobno, javljaju se prve primjene tog rješenja uopće: 1538. je godina početka gradnje utvrda u Napulju i Castru, 1540. Perugia; **A. Fara**, *Il sistema e la città. Architettura fortificata dell'Europa moderna dai trattati alle realizzazioni 1464–1794*, Genova, 1989, str. 92, 97.
- 22
A. Manno, nav. dj. (1988), str. 198–199; nav. dj. (1993), str. 509, 510.
- 23
Zapravo i trokut kao osnovni tlocrtni oblik u to doba pripada već prošlosti.

Summary

Andrej Žmegač

Fort St. Nicholas in Front of Šibenik

Fort St. Nicholas was erected on the entrance to the channel approaching Šibenik, in order to control ships on their way to the town and port. The construction seemingly began in 1540 according to plans by Gian Girolamo Sanmicheli, the nephew of the much more famous Michele Sanmicheli. The author's description of the fort from the same year, though very detailed, contains some obscure points. Still, the fort certainly corresponds in its main features with the author's project. The basic layout form of the fort is a triangle, with a rondel towards the channel, and two demi-bastions towards the land. They have rounded tops and are connected by a short curtain. The rondel has rounded endings, protecting – as it is the case with the demi-bastions – the retired flanks. The constructor was very familiar with the principles of bastion building, so he applied flanking wherever necessary (along the two long curtains and along the two demi-bastions), but giving it up along the rondel, since there was no danger of close-range attack, it being turned towards the sea. It is unknown what made Gian Girolamo design a triangular fort, but it might have been a way to adjust to the form of the islet on which it was to be built. On the other hand, it might be the shape of an animal: the layout of the fort, namely, reminds us of a kind of sea creature, like the jelly-fish with its tentacled bell-shaped body. It is not unthinkable that the author thought along these lines, but it will never be entirely clarified.

If we place Fort St. Nicholas in its natural context, which would be Venetian military architecture, the most suitable seems the comparison with fortresses on the Venetian lidos. These are also smaller isolated fortresses protecting narrow seaways, which serve as entrance to the Lagoon. If we consider the process of rebuilding these fortresses during the Renaissance and their form (Sant' Andrea, San Nicolò on the Lido, Malanocco, San Pietro della Volta, San Felice in front of Chioggia), it becomes apparent that the Šibenik fort is not only an earlier work, but also more original. Fort St. Nicholas incorporates various elements: on the one hand, there are rounded forms (the rondel and the tops of the demi-bastions), which were going to disappear and give way to polygonal forms with straight lines; on the other hand, the two demi-bastions on the south side create a tenaille, an element which appeared here for the first time in Venetian architecture. During the following centuries, it was to become common, especially as one of the exterior fortifying elements. Thus our fort, one might say, combines elements from the past with those from the future, representing a true link in the chain of fortification element development. Yet, apart from all that, it is also an inventive and unconventional creation of its author.